

ЈАН ДУБОВИ – АРХИТЕКТА АСТРОНОМСКЕ ОПСЕРВАТОРИЈЕ У БЕОГРАДУ

ДИЈАНА МИЛАШИНОВИЋ-МАРИЋ

Пролетерских бригада 26, 11000 Београд, Југославија

E-mail: vuk@yubc.net

Резиме. Чешки архитекта Јан Дубови (1892-1969) је у периоду појаве модерне архитектуре у Србији својим залагањем, делом и укупном активношћу утицао на динамику и интензитет продора идеја модерне на српско културно тло. Архитектонско образовање стекао је у Прагу, граду са јаким модернистичким тенденцијама, да би у Београд дошао као млади дипломац 1922. године. У градитељски живот града укључио се кроз активност у београдској Општини где је ангажован као урбаниста и пројектант. Средином двадесетих година писао је текстове о вртном граду, радничкој кући и регулацији села, у којима је промовисао рационалне и социјалне аспекте архитектонско-урбанистичког обликовања простора, што су у српској средини најранији примери програмског представљања идеја модерне. Осим настојања да афирмише и објасни нове идеје, Дубови је, преносећи искуства са чешке архитектонске сцене, био иницијатор и један од оснивача Групе архитеката модерног правца (ГАМП 1928-1934) која је организованим деловањем одиграла одлучујућу улогу у области пропаганде и примене принципа модерне архитектуре у Србији. Личност велике енергије и широких амбиција Дубови је своја најзначајнија дела реализовао у Београду.

Нека од њих су антологијски примери ране модерне архитектуре. Међу његовим бројним пројектима и реализованим решењима као што су: пројекат за пијачни халу, Цветни трг”, објекти социјалног програма Београдске општине, Евангелистичка црква Св. Никола у Остојићеву, стамбено-пословни објекат Солид, пројекат виле Аркадија Милетића и бројни други, архитектонским решењем и симболиком садржаја издваја се комплекс Астрономске опсерваторије на Звездар, који по многим својим особинама представља једно од најзначајнијих архитектонских решења ране модерне архитектуре у Србији. За овај пројекат архитекта Дубови је на Техничком универзитету у Прагу добио звање доктора техничких наука што је показатељ стручног уважавања које су савременици имали у односу на концепцију и решење овог комплекса.

1. Увод

Модерна архитектура у Србији као и у осталим европским земљама доживела је свој успон у времену између два светска рата, између 1915-1940. године двадесетог века. Подстакнута тежњама савременог доба које је захтевало економичан и рационалан начин градње била је супротност уобичајеној и прихваћеној академској поставци обликовања простора и тешко

је крчила пут у конзервативним срединама неспремним да брзо прихвате новине.

При истраживању појаве модерних идеја и интерпретација у Србији у том периоду историографи би требало да одговоре на низ, још увек, отворених и нерасправљених питања. Као прво неопходно је наставити монографске студије опуса истакнутих градитеља што ће допринети бољем увиду у различита тумачења и примену модерних принципа у архитектури. Као друго потребно је употпунити сазнања о утицају европских центара на појаву и развој српске модерне.

Претходна запажања на особен начин сустичу се у градитељском опусу страног архитекте, Чеха Јана Дубовог, који је у периоду појаве и развоја Модерне стварао на српском архитектонском тлу. У његовом делу, које је пре свега везано за Београд, садржани су изворни елементи тумачења модерног обликовања простора, утицаји са европског културног тла и карактеристике београдске модерне архитектуре, у чијем је формирању својом активношћу учествовао.

2. Живот архитекте Јана Дубовог

Архитекта Јан Дубови (Лазице 1892. - Либерец 1969.) у Београд је дошао као млад дипломат 1922. године.¹ У архитектонски живот града укључио се путем активности у београдској општини. Младачалчки занесен пансловенским идејама, искрено је прихватио нову средину као своју. Амбициозна личност велике стваралачке енергије Дубови је деловао и у области популаризације функционалистичких принципа модерне архитектуре и указивао на њене социјалне аспекте. Сматрао је да модерна архитектура даје одговоре на бројне проблеме које је донело савремено доба. Преносећи искуства са чешке архитектонске сцене, био је иницијатор и уз архитекте: Милана Злоковића, Бранислава Којића, Душана Бабића, оснивач Групе архитеката модерног правца (ГАМП 1928.-1934.). Група ГАМП је организованим деловањем одиграла одлучујућу улогу у области пропаганде и примене принципа модерне архитектуре у Србији.² Овај временски период поклапа се са интензивном активношћу Дубовог који управо тада остварује најзначајнија дела. Крајем 1934. архитекта Дубови одлази у Битољ где ради као општински архитекта а потом у Скопље, где у бироу инжењера Кирила Жерновског пројектује низ стамбених објеката. Пред Други светски рат долази, накратко у Београд да би 1941. године са многим избеглицама

¹ Више о животу архитекте Јана Дубовог, в.: Дијана Милашиновић-Марић, Архитекта Јан Дубови, Београд 2001.

² Више о Групи архитеката модерног правца (ГАМП), в.: Б.Којић, Друштвени услови развика архитектонске струке у Београду 1920-1040. године, Београд 1979, 169-198.; З. Маневић, Појава модерне архитектуре у Србији, докторска дисертација, Библиотека Филозофског факултета у Београду, Београд 1979.

прешао у Крушевац а потом у Ниш где рат проводи као професор Средње техничке школе. За коначан повратак у родну Чехословачку одлучио се одмах после рата. У том периоду наставља да се бави педагошким радом у граду Храдец Кралове (Храдец Кралове), да би потом прешао у пројектни биро државног земљорадничког добра у граду Либерец (Либерец). У Либерецу је 1969. умро у седамдесетседмој години.

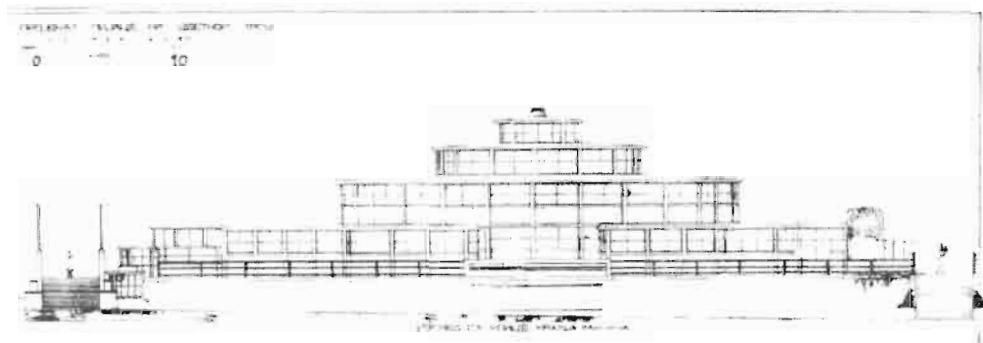
Слика 1. Архитекта Јан Дубови.

3. Дело

Од почетка активног рада у струци, односно од доласка у Београд 1922. године, архитекта Јан Дубови је био доследан поклоник идеја модерне на супрот другим београдским архитектама из тог периода који су имали своје "академске" или "фолклорне" фазе.³ У српску средину унео је сасвим нов

³ З. Маневић, Јан Дубови, Београд 1985.

савремен дух.⁴ Пројектима и реализованим делима, писаним радовима и написима у стручним листовима и периодичи, свеукупним ангажовањем, Дубови је принципе рационалне, функционалне, стереометријске архитектуре међу првима прихватио и применио у пракси. Посебно је важно његово објашњавање нових, теоријских основа архитектуре односно етике, естетике и нове технологије грађења модерне. У програмским текстовима о вртном граду, радничкој кући или сеоском насељу, објављеним 1924. и 1926. године, архитекта Дубови је међу првима у српској средини тумачио тезе да градитељски израз мора да одговара духу времена и потребама живота.⁵ Заговарао је модерну урбанистичку организацију простора у градовима и селима која би одговарала савременим потребама људи као и савременим комуникацијама.

Слика 2. Пројекат "Цветни трг", 1927.

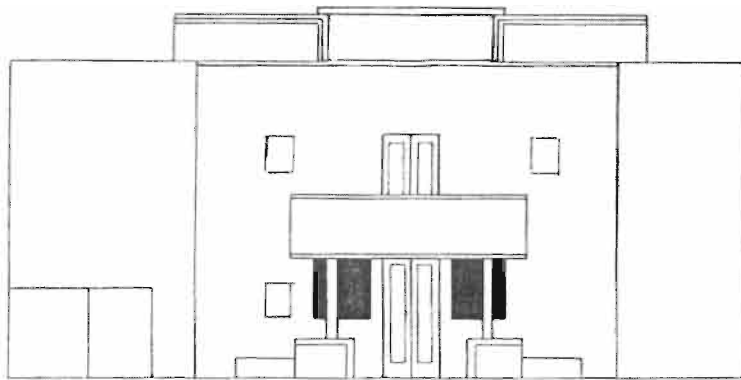
Међу његовим раним архитектонским пројектима издваја се решење за пијаци "Цветни трг" из 1927. Овај пројекат је поставком, архитектонским обликовањем, технолошким новинама и авангардном употребом материјала и боје у српској архитектури тога доба јединствен пример стваралаштва високог домета, и спада међу прве модернистичке замисли са експресионистичким елементима у српској архитектури. Други нереализовани пројекти које је радио за београдску општину: Мултифункционални друштвени објекат (1928), Дом културе у Јатаган мали (1929), Општински дом (1928) или решење Теразијске терасе (1927) указују да је имао веома активан и искрен однос према послу и средини у којој живи и ради. Желео ја да на бази савремене европске мисли допринесе преображају Београда у модерну престоницу, али уз уважавање особености окружења и континуитета произашлог из простора у коме се ствара. На првим реализованим делима у Београду: Мушком и Женском радничком склоништу и згради Дечијег

⁴ Д. Милашиновић-Марић, исто.

⁵ Д. Милашиновић-Марић, исто, доноси библиографију архитекте Ј. Дубовог, 128.

обданишта из 1928.-29. уочава се да је на значајно место стављао егзистенцијални минимум и хигијену, основне услове за живот и рад, темељне одреднице функционалистичке организације простора.

У архитектонском делу Дубовог разазнају се два кода: пуристички у суштини статичан и функционалистички у суштини динамичан који се међусобно преплићу и уочавају на његовим најзначајнијим делима. На реализованом пројекту Евангелистичке цркве у Остојићеву (1929), или пројекту дома Планинарског друштва "Пелагонија" у Битољу (1936), Дубови је користећи пуристичке форме изразио ред, мир, хармонију духовног простора док је на нерелизованом пројекту за вилу адвоката Аркадија Милетића (1932) користећи динамичан функционалан концепт остварио слободан унутрашњи просторни план, што је један од првих таквих примера у српској архитектури.

Слика 3. Пројекат виле Аркадија Милетића, 1932.

Динамични концепт при грађењу паралелни су са усвајањем елемената интернационалног стила. У пројектима за Православну гимназију у Новом Саду (1929.), Туристичком дому на Иришком венцу (1932.), реализовану школу "Вук Караџић" (1935.) или пројекат за вилу Аркадија Милетића, архитектонски облик третиран је као волумен који се слободно распоређује у простору. Усвајање реда и ритмичности као естетских категорија, уз изразиту функционалност на овим делима ослањају се на рационализам и практичност, чија је европска основа у школи Баухаус. На пројектованим и реализованим стамбеним објектима у Београду, Дубови је, у складу са захтевима средине, предлагао решења која нису била ни револуционарна ни претенциозно нова. Слично другим модерним тога периода он предлаже савремени концепт који се уочава на фасади објекта, док је унутрашња организација простора прилагођена уобичајеној схеми, београдског стана".⁶

⁶ Б. Несторовић, Еволуција београдског стана, ГМГБ 2, Београд 247-266, Београд 1955.

Такви су примери: кућа Војина Маринковића, Улица мајке Јевросиме 10 (1931), Милене Којић, Улица Ломина 57 (1931), или Косаре Рашић, Улица Мекензијева 21 (1932) и други.

Начин обликовања фасадног платна са обавезном другостепеном пластиком, потцртаним прозорима и вратима, раздвајањем приземља од етажа подеоним венцем, као и уоквиривање спратова посебном профилисаном траком, постао је манир који су модернисти преузимали један од другог. Имајући у виду временски след пројектованих и реализованих модерних објеката, као и показан степен прихватања идеја модерне, могло би се претпоставити да је Дубови, заједно са архитектом Злоковићем, утицао на формирање фасадних схема карактеристичних за београдски градитељски, модерни, међуратни простор. Проблемом смештаја у један волумен више различитих функција Дубови се бавио у више наврата. Веома успело дело како у функционалном тако у обликовном смислу, је стамбено-пословни објекат браварске радионице Петра Јанковића (1931-33). Заобљени волумен објекта визуелно је поделио на пословни и стамбени део следећи идеју модерне, да је лепа она форма која одражава функцију.

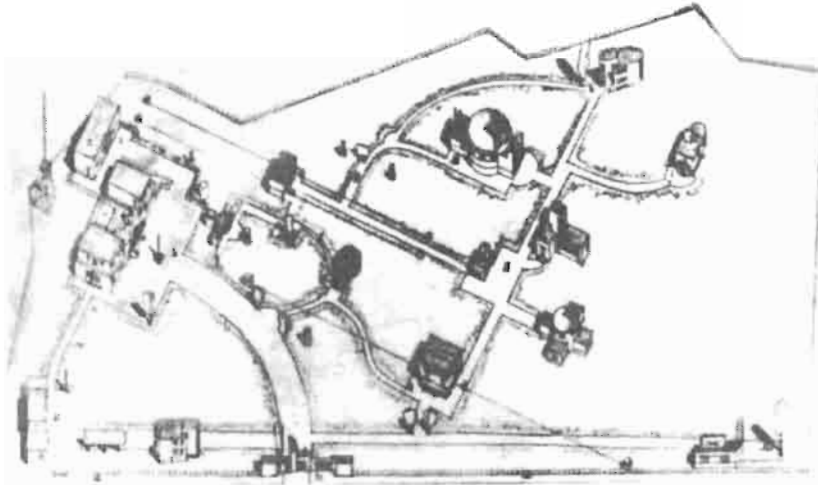
Потврду сопствених ставова, доживео је ангажовањем на пројекту архитектонско-урбанистичког комплекса Астрономске опсерваторије на Звездари, једног од најзначајнијих подухвата у Србији тога доба. Комплекс Опсерваторије на Звездари(1929.-1931.), осим симболичног значења укључивања Србије у светске токове развоја науке, представља афирмацију и превагу модерних над академским идејама како у архитектонском пластичном облику тако и у урбанистичком концепту. Напуштање симетрије и монументалности у корист функционалистичког, динамичног грађења простора одраз су нових идеја које су на српско архитектонско тло продрале споро али незадрживо. Опсерваторија је уједно најкомплексније дело у опусу архитекте Дубовог, које му је донело виско струковно признање и титулу доктора техничких наука коју је одбранио на Техничком универзитету у Прагу.⁷

4. Астрономска опсерваторија на Звездари, историјат

Пројекат је настао средином 1929., реализован током 1930. а довршен 1931. године. Излаган је на неколико изложби: у Прагу 1930. године, Првој и Другој изложби југословенске архитектуре 1931. и 1932., и XX изложби групе, Облик” у Софији 1934. године. Комплетан подухват изградње комплекса Астрономске опсерваторије помно је пратила штампа и стручна јавност.

Изградња Опсерваторије има своју дугу предисторију која је уско везана за бурна времена наглог развоја и убрзане европеизације Београда. За

⁷ Дубови је одбранио докторат на пројекту Астрономске опсерваторије (Деловодник Астрономске опсерваторије од 17. 4.1931.; чува се у архиву Астрономске опсерваторије у Београду.)

DR. TEHN. N. ING. ARCH. DUBOVY JAN:

Слика 4. Урбанистичко решење Астрономске опсерваторије у Београду.

савременике је грађење Опсерваторије значило корак даље, на путу културне независности наше земље, један доказ више интелектуалне снаге нашег народа”.⁸ Одлука о изградњи Опсерваторије резултат је дугогодишњег залагања научника и професора Милана Недељковића, који је ову установу 1887. године основао а потом био и њен први управник.⁹ Професор Недељковић је акцијом код југословенске Владе 1922. године успео да добије одобрење да се у Немачкој на рачун ратне репарације купе инструменти и пратећа опрема за нову опсерваторију у вредности од 2 990 000 златних марака или близу 600 000 долара.¹⁰ Следећи управник, академик, професор универзитета Војислав Мишковић, заслужан је за подизање комплекса Опсерваторије у југоисточном делу Београда, највишој коти (263 м.) названој Звездара, на површини од 42 000 квадратних метара. Изградња је коштала око десет милиона тадашњих динара. Земљиште за из-

⁸ Аноним, Београд добија овог лета најмодернију астрономску опсерваторију, *Време* 3.4.1930, 1,4.

⁹ Б. М. Шеварлић, Ј. Арсенијевић, Сто година астрономске опсерваторије у Београду, публикација астрономске опсерваторије, Београд 1989, 25-30.; Djokić M., The Astronomical Observatory of the Belgrade University Between 1926 and 1941, *Astronomical Observatory* 7, Belgrade 1993, 115-117.

¹⁰ Највећи од инструмената, рефрактор, Zeiss 650-1055 мм., специјално израђен у Цајсовим фабрикама за београдску Опсерваторију, био је тада четврти у Европи, а до данас највећи у нашој земљи. (Б. М. Шеварлић, Ј. Арсенијевић, Исто, 26)

градњу комплекса поклонила је Београдска општина.¹¹ Звездара је тада била крајња периферија Београда, леп али мало познат крај, на који се долази путем, дуж кукурузних њива”.¹² Терен је морао да се изравњава и чисти од растиња да би могло да се почне са изградњом. Као што изградња Опсерваторије није случајност већ одговор на захтеве времена и потребу укључивања Србије у културне и научне токове Европе чији је део, тако ни избор пројектанта није могао бити непромишљен и неприлагођен захтевима доба. Архитекта Јан Дубови био је тада шеф Одсека за разраду генералног плана Општине београдске, угледни архитекта који је реализовао део општинског програма социјалног становања и јавни радник који се често оглашавао стручним мишљењем у штампи.

На простору предвиђеном за градњу Опсерваторије - Звездарнице већ је била подигнута Тригонометријска тачка која је означавала позицију Београда на земаљској кугли, односно прецизну одредницу географске ширине, дужине и надморске висине града. Ова просторна форма је нестала током Другог светског рата. О изгледу реализованог решења сведочи фотографија објављена у часопису, „Архитектура” из 1931. године. Тригонометријска тачка обликована је као слободна скулптура у простору чија форма представља спој естетски замишљеног облика и функционално симболичне намене. Обликовано решење је просторни репер ликовних вредности. У аналитичком тексту поводом Првог салона архитектуре, Д. Алексић примећује да је од свих радова на салону Тригонометријска тачка, једина скулптура која може да одушеви”.¹³

При решавању архитектонско-урбанистичког проблема Опсерваторије Дубови је следио, пре свега, функционалне захтеве произашле из специфичности теме. Основна идеја била је изградња павиљона за смештај прецизних астрономских инструмената и пратећих садржаја на простору који је био замишљен као јавни парк. Пројектовао је седам објеката које је слободно распоредио по терену, што је у односу на дотадашњу европску праксу грађења оваквих комплекса било авангардно и модерно решење. Објекти су логично повезани комуникацијским спонама.

Комплекс Астрономске опсерваторије уз централну зграду са библиотеком, канцеларијским простором, обрнуту куполу са Цајсовим тражиоцем комета и станом директора садржи још и: велики рефрактор покретног крова са апаратом за посматрање звезда; мали рефрактор; меридијански круг; главни улаз са два стана за раднике; павиљон са становима за астрономе и зграду са механичкарском и столарском радионицом. Сви објекти

¹¹ Аноним, На Лаудановом Шанцу треба да се ускоро подигне једна од најмодернијих астрономских опсерваторија у Европи, Време 21.1.1929; Аноним, Београдска опсерваторија располаже најмодернијим справама за астрономска испитивања, Време 12.6.1929.

¹² Аноним, На Лаудановом шанцу подиже се велика Универзитетска опсерваторија, Правда 25.7.1930.

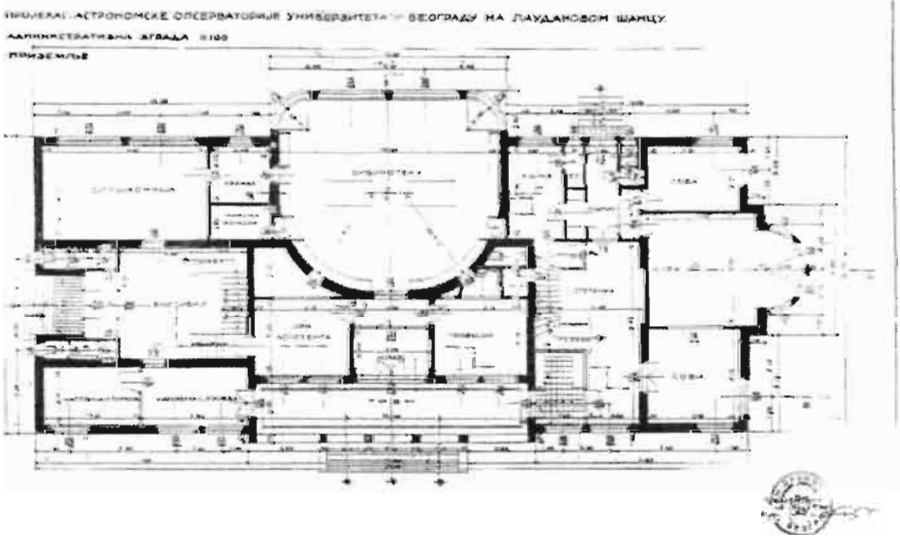
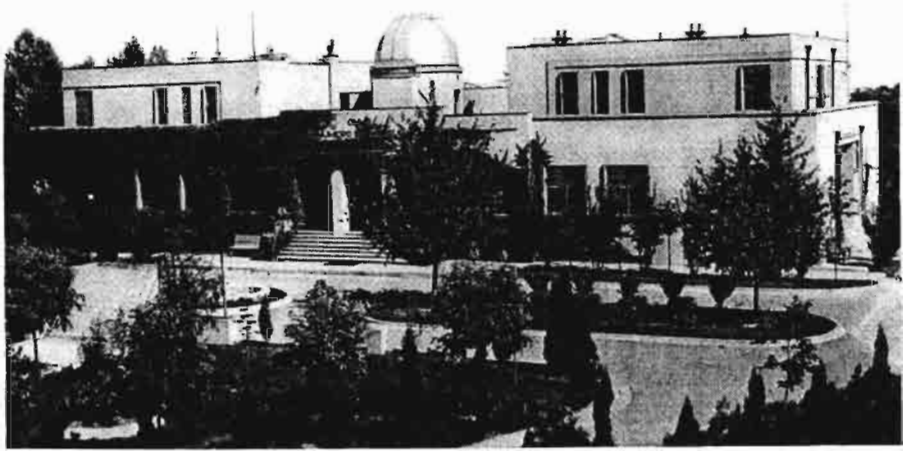
¹³ Д. Алексић, Изложба модерне архитектуре у Уметничком павиљону, Време 10.6.1929, 3.

Слика 5. Тригонометријска тачка града Београда, 1929.

пројектовани су у духу модерне: сведени геометризовани облици, фасаде без украса, равни кровови, велики прозори повезани у траке. Поједини павиљони наткриљени су куполама за осматрање, што даје специфичност пројектованим облицима комплекса.

Главна, управна зграда, компонована је трочлано са вишим бочним

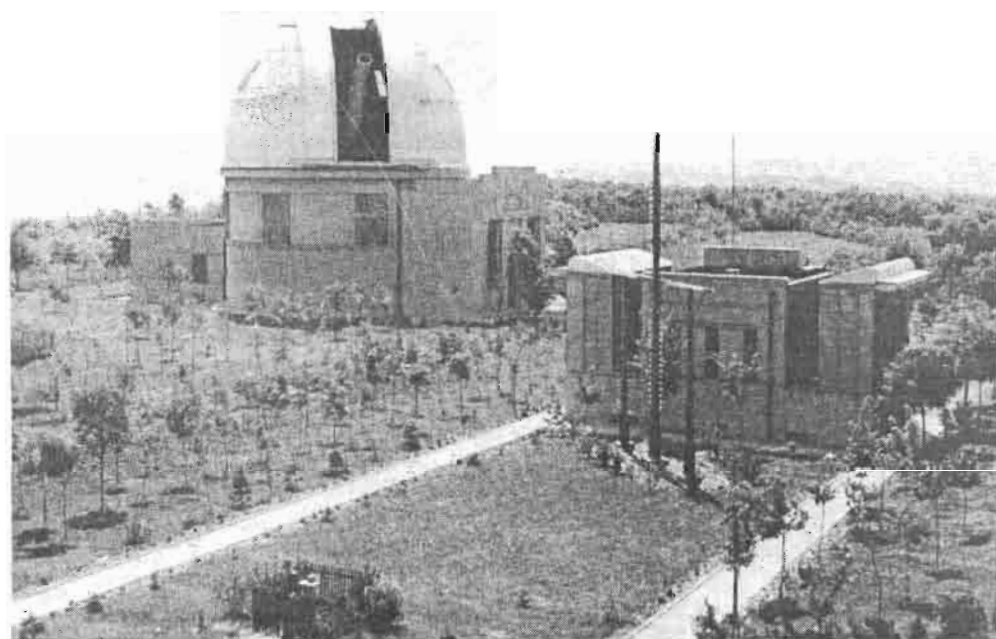

Слика 6. Управна зграда Опсерваторије, изглед, основа

крилима и средњим нижим, улазним делом над којим је купола - централни мотив. У крилима објекта, који садрже сутерен, приземље и спрат, распоређени су простори за рад, лабораторије, управа и стан директора. Средишњи део управне зграде заузима пространа библиотека од 150 м², веома добро осветљена помоћу великих прозора који су ојачани гвозденим решетком и стакленом лантерном на плафону. Испод зграде, осам метара под земљом, налази се једно од најважнијих одељења, стаклена кабина са

прецизним шеталицама које одређују тачно време. Простор је максимално искоришћен и функционалан, што показују умеће архитекте. Приступно степениште и трем са стубовима са натписом на латинском: "Omnia in numero et mensura", доприносе утиску монументалности pročеља, али и доследно изражене намене објекта.

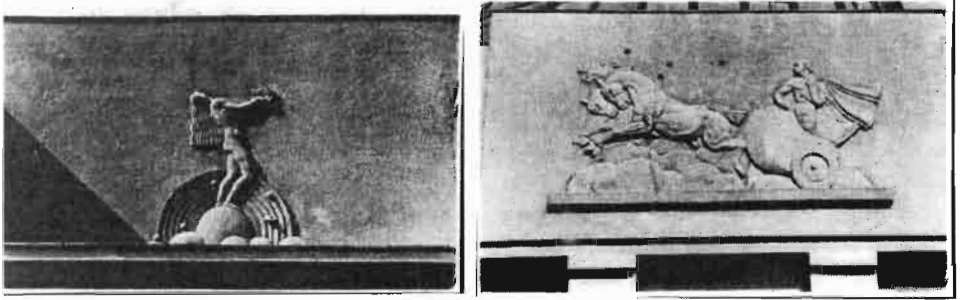
При материјализацији објекта Дубови је за конструкцију користио армирани бетон а за куполе дрво и гвожђе. Фасада је реализована у имитацији теранове у сивом тону док је сокл објекта обрађен у вештачком камену. Ентеријер управне зграде, који је реализован током 1931. године, обилује богатим материјалима. Сва степеништа су од аранђсловачког гранита а на подовима су паркети или керамичке плочице. Комплетан ентеријер библиотеке обложен је храстовим дрветом, а намештај, ормари, сто, столице, дизајнирани су у модерном духу.

Слика 7. Рефрактор.

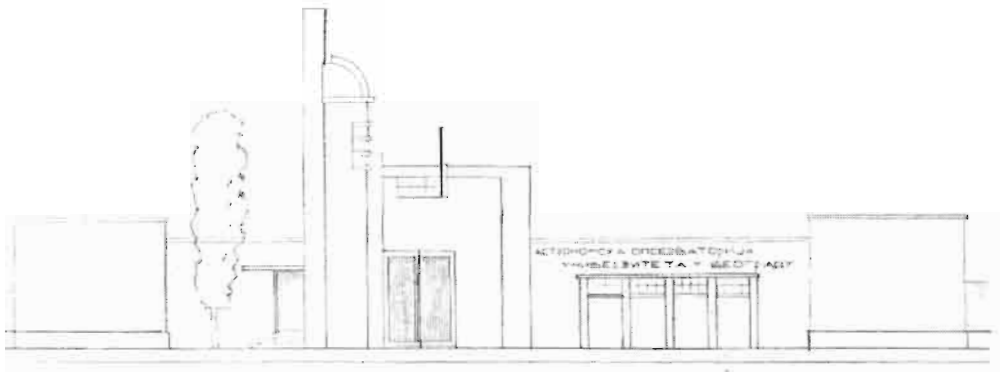
Осматрачки павиљони - рефрактори су приземни, функционални објекти, компоновани од главног простора са куполом за осматрање и мањих, бочних, помоћних радних одаја. Зграда у којој је пројектована механичарска и столарска радионица је функционалне трочлане основе. Средишњи део повећане је висине јер садржи галерију, док су са страна, у малим крилима, једнособни станови за раднике. Спољна обрада слична је као и на осталим објектима: једноставни облици, безорнаменталност, фасада која одражава функцију објекта. На сваком од посматрачких павиљона, изнад улаза, налази се плитак рељеф пригодног, симболичног садржаја. Све

рељефе радио је колега Дубовог, архитекта, сликар и скулптор Бранко Крстић.¹⁴

Слика 8. *Детаљи, рељефи.*

Главни улаз у Опсерваторију пројектован је као знаковита, асиметрична капија са пријавницом која је са једне стране наглашена стилизованом кулом - скулптуром. Капија је са стране оградом повезана са мањим станом чувара. При пројектовању павиљона са становима за астрономе, Дубови је са посебном пажњом обрадио мале функционалне станове. Основа једносратног објекта је са обе стране проширена залученим испустима који имају функционалну и естетску улогу. Са једне стране објекта испуст увећава степениште а са друге обогаћује простор дневне собе. Слободнијим третманом основе Дубови је остварио леп унутрашњи аубијент који је добро осветљен захваљујући великим прозорима и континуалном отвору по вертикали.

Слика 9. *Улазна капија Опсерваторије, изглед.*

¹⁴ Архитекта Бранко Крстић оставио је обимно ликовно дело које до сада није обрађено нити валоризовано. Рељефе које је радио за бројне објекте из периода модерне карактерише стилизовани облик.

Комплекс Опсерваторије по многим елементима: модерним архитектонским обликовањем, слободним урбанистичким концептом и поставком павиљона у слободном простору-парку, ауторовом тежњом да се обликовањем нагласи знаковитост форме, симболиком грађења значајне научне установе у том тренутку, представља јединствен спој захтева и израза времена у коме је настао. Овако комплексно архитектонско-урбанистичко решење у Београду до тада није реализовано. Први следећи подухват сличних размера и организације, мада сасвим различитог садржаја, Београдско Сајмиште на левој обали реке Саве, реализован је тек 1937-40. године. У односу на слободну модерну урбанистичку поставку Опсерваторије Сајмиште је, мада пројектовано осам година касније, пројектовано у складу са класичном ортогоналном урбанистичком схемом, што припада анахронном моделу организације у простору.

Значај реализованог комплекса Астрономске опсерваторије, осим слободне урбанистичке поставке и модерног архитектонског израза у духу пуризма, пре свега се огледа у оствареном естетском утиску чија је основа функционална а значење симболично, односно у остваривању суштине архитектонског дела - сагласја с духом доба. У српској раној модерној архитектури комплекс Астрономске опсерваторије на Звездари представља најзначајније архитектонско-урбанистичко решење.

Имајући у виду важност укупног подухвата који је имао велику медијску и државну потпору као и значење које је у тадашњим и потоњим временима имао у културној и научној јавности, поставља се питање због чега је дошло до скоро потпуне девастације овог националног добра као и питање начина обнове и ревитализације овог комплекса.

IAN DUBOVI – ARCHITECT OF THE BELGRADE ASTRONOMICAL OBSERVATORY

DIJANA MILAŠINOVIĆ-MARIĆ

Proleterskih brigada 26, 11000 Belgrade, Yugoslavia

Abstract. Life and activities of Ian Dubovi (1892-1996), architect of the Belgrade Astronomical Observatory are presented.